

Traktátus a láthatatlan munka napjának láthatatlansága kapcsán¹

Sík Endre

Az előadás² két részből áll: előbb ünneprontok, aztán feldicsérek. Az ünneprontásra, hogy a láthatatlan munka napját nem ünneplem szívesen, többrendbeli okaim vannak; a feldicsérés oka pedig az lesz, hogy ugyanakkor szívesen ünneplem azt, aminek ünneplése e nap rejtett célja.

Mit ünneplünk a láthatatlan munka napján? – az ünneprontás

Nem a munkát, mert azt május 1-jén ünnepeljük. Ez persze a látható munka politikai ünneplése, aminek eredeti célja az öntudatra ébredő amerikai munkásosztály erejének ceremoniális felmutatása volt a huszadik század eleji szakszervezetek szervezésében.

Nem is a láthatatlanságot, hiszen azt a felvilágosodás óta legyőzni, s nem ünnepelni akarjuk. A láthatatlan kéz működésének megismerése vezérelte szinte kezdetektől a közgazdaságtant, de az ateista filozófia sem törekedett másra, mint az ember feletti hatalmak láthatatlan leplének lerángatására (lásd a láthatatlan rózsaszín egyszarvú példáját az *I. ábrán*).

¹ Kritikájukért és bizonytalanságaim elmulasztásáért köszönet B. Kiss Annának, Branyiczki Rékának és Szeifl Blankának, a Tárki munkatársainak.

² Elhangzott 2016 áprilisának első keddjén, a láthatatlan munka napján, a KSH-ban rendezett a „Mennyit ér a láthatatlan munka?” című konferencián.

1. ábra. A láthatatlan rózsaszín egyszarvú képe

Forrás:

https://hu.wikipedia.org/wiki/L%C3%A1thatatlan_R%C3%B3zs%C3%A1n_Egyszarv%C3%A1

Különösen abszurd lenne a láthatatlanság ünneplése a KSH-ban, lévén a statisztika születése óta a láthatatlan elleni küzdelem egyik zászlóshajója. A mérésnek módja lehet a népszámlálás, amely a birodalmi, majd a nemzetállami érdeket szolgálja azzal, hogy megszámolja az adóalanyokat és az ágyútöltelégeket, vagy a szegények összeírása a társadalom önismeretének fokozása (Mayhew), illetve a munkásmozgalom megalapozása érdekében (Engels), vagy akár a válófélben lévő amerikai háziasszony perében ügyködő statisztikus-közgazdász tevékenysége. A cél az előző mindhárom esetben azonos: megszámolni azt, ami ha meg nem számolják, láthatatlan marad.

Feltételeztem tehát, hogy a láthatatlan munka fogalma nem egy ártalmatlan szóösszetétel, amennyiben nem azonos a két szó összegével, amiből keletkezett. Hanem valamiféle rejtett tartalmat hordoz, s ez az a ki nem mondott jelentés, amit ma ünnepelni itt összegyűltünk. De mi lehet ez? A kérdésre választ a láthatatlan munka napjának ünnepnappá nyilvánításának elemzésétől reméltem. Azt találtam, hogy 2001 óta egy kanadai szervezet (2.

ábra) javaslatára minden év áprilisának első keddeje a „láthatatlan családi munka” ünneplésére hivatott.

2. ábra. Az AFEAS

Forrás: <http://www.afecas.gc.ca/>

Ez az ünnep tehát egy azon ünnepek sorában, amelyek az év napjainak megcímkezésével akarják a társadalom számára (valakik szerint) fontos jelenségre felhívni a figyelmet. Az ENSZ ennek hivatalos keretet is nyújt, amennyiben (nem tudom milyen módon) fel lehet kerülni egy nemzetközi listára, amelyen az ENSZ által szentesített „igazán fontos napok” szerepelnek (3. ábra).

3. ábra. Hivatalos és kevésbé hivatalos napok április elején

ENSZ	
2 April	World Autism Awareness Day
4 April	International Day for Mine Awareness and Assistance in Mine Action
6 April	International Day of Sport for Development and Peace
7 April	International Day of Reflection on the Genocide in Rwanda
7 April	World Health Day
UNESCO	
6 April	International Day of Sport for Development and Peace (37 C/60, A/RES/51/126)
23 April	World Book and Copyright Day (20 C/Resolution 3.18)
30 April	International Jazz Day (20 C/Resolution 39)
Wikipédia	
1 April	April Fools' Day
2 April	International Children's Book Day
2 April	World Autism Awareness Day
7 April	World Health Day
8 April	International Women's Day
Helyi/rendeltő ünnepek Április 5-én vagy Április első keddjén	
Children's Day (Palestine territory)	SAAM Day (sexual assault awareness prevention)
Good Food Festival (Korea, Sri Lanka, Vietnam)	
13 keresztyén szent ünnepe	

Forrás:

<http://www.un.org/en/sections/observances/international-days/#April>

<http://en.unesco.org/celebrations/international-days>

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_commemorative_days#April

De ha erre a listára nem is kerül fel egy ügy, akkor legalább egy másodlagos frissességű listára lehet rákerülni, mint például az UNESCO listájára, amin a kevésbé fontos, de még nemzetközileg elismert ügyek szerepelnek. S végül meg lehet jelenni a helyi és a „népi” ügyek listáin is, ami azonban már nem tekinthető „hivatalosnak”.

Mint látható, a láthatatlan munka napja semmilyen listán nem található. Ha megvizsgáljuk, hogy milyen szervezetek ajánlják e nap megünneplését, akkor kiderül, hogy ez a nap egy együgyű

társadalomba beágyazott gazdaság szubsztantív folyamatait, s ez által megnőjön egy jobb közpolitika létrehozásának esélye.¹¹

Ezért tehát örömmel ünneplem ezt a napot, mert hátha ma és innen indul el az otthoni munka fontosságának világméretű belátása. Vagy ha nem, legalább a módszerek picinyke további fejlődése. S ha csak ez történik meg, akkor is elmondhatjuk a nap végén – Vörösmarty után szabadon –, hogy

„Ez jó mulatság, női munka volt”

¹¹ Ugyanis fogó reménnyel, de hinni akarom, hogy a megismerés jobb közpolitikát eredményezhet. Tehát nem újabb az otthoni munka államosítását (új minisztérium létrehozását vagy kormánybiztos kinevezését), hanem finom rásegítést az otthoni munka önbecsülést, presztizst adó, hatékony fejlesztésére némely stadionépítések rováására, de nem is a piaci szereplők mindent a profitérdeknek alárendelő hajszáját a háztartáson belüli folyamatok piacosítására, hanem non-profit és a közjót (is) figyelembe vevő vállalkozások elterjedését.

Irodalom

- Bródy A.** (1983): *Lassuló idő*. Budapest: KJK.
- Boulding, K. E.** (1972/1989): The Society as Achilles Heel. *Journal of Consumer Affairs*, 2, 110–119. Magyarul: Sík E. (szerk.) (1989): A háztartás a gazdaság „örök” intézménye. *Szociológiai Füzetek*, 48, 75–77.
- Galbraith, J. K.** (1973/1989): *Economics and the Public Purpose*. Boston: Houghton Mifflin. Magyarul: Sík E. (szerk.) (1989): A háztartás a gazdaság „örök” intézménye. *Szociológiai Füzetek*, 48, 96–98.
- Gershuny, J.** (1983/1989): *Social Innovation and the Division of Labour*. Oxford: OUP. Magyarul: Sík E. (szerk.) (1989): A háztartás a gazdaság „örök” intézménye. *Szociológiai Füzetek*, 48, 70–73.
- Pahl, R.** (1984): *Divisions of Labour*. London: Basil Blackell. Magyarul: Sík E. (szerk.) (1989): A háztartás a gazdaság „örök” intézménye. *Szociológiai Füzetek*, 48, 102–103.
- Pollack R. A.** (1985/1989): The Transactional Cost Approach of the Family. *Journal of Economic Literature*, XXIII, June, 581–608. Magyarul: Sík E. (szerk.) (1989): A háztartás a gazdaság „örök” intézménye. *Szociológiai Füzetek*, 48, 83–95.
- Sík E.** (1999): *Megközelítések a munka szociológiájához*. Budapest: BKE KTI. Kézirat.
- Sík E.** (2012): *A kapcsolati tőke szociológiája*. Budapest: Eötvös Kiadó – ELTE TáTK.
http://www.tarki.hu/hu/about/staff/sb/kapcsolati_toke_szociologiaja.pdf
- Sorokin P.** (1943): *Man and Society in Calamity*. New York: E. P. Dutton and Inc.

szervezet és a hozzá hasonló együgyű szervezetek által felkarolt nemzetközi mozgalmi ünnep (4. ábra), ami lényegében egy huszonegyedik századi női felszabadítási mozgalmi tett, némileg tudományba öltöztetve.

4. ábra. A láthatatlan munka napjának támogatói

Forrás:

<http://coe-npo.org/ingo/andante-european-alliance-catholic-women%E2%80%99s-organisations>
http://www.iefat.be/home_1r.php
<http://www.womenlobby.org/Launch-of-the-Invisible-Work-Day-02-April-2013?lang=en>
<http://www.isiswomen.org/>
<http://wiego.org/publications-resources>

Mivel tehát e fenti gondolatmenetből az következik, hogy a láthatatlan munka csupán álca, s valójában egy harmadlagos frissességű nőünnepről van szó,³ ami ráadásul mozgalmi töltetű,

³ Személyes megjegyzés a nőnapok általam felállított „rangsorában” is legfeljebb bronzérmes lehetne ez a nap, mert én a pogány tavaszszáldozatok hagyományából kinőt, de azóta

ezért nem szívesen ünneplem ezt a napot, mert nem szeretem, ha átvernek, nem szeretem az ünnepnapok szaporítását, s végképp nem, ha a tudományt mozgalmi jelmezben művelik.

És amit igazából ünneplünk ma – a feldicsérés

Számomra nagyon is fontos ünnep a láthatatlan munka napja. Én ezen a napon azt a törekvést ünneplem, hogy mérni akarjuk a láthatatlant. Egyrészt vallom, hogy a társadalom megismerhető, a számok nem hazudnak, a láthatatlanság (vö. tudatlanság, hazugság, elkenés, ki nem mondás...) rossz dolog.⁴ Másrészt, nagyra értékelem azt a kutatói munkát, amivel statisztikusok fejlesztik a láthatatlan mérésének technológiáját (nem úgy, mint azok a statisztikusok és közgazdászok, akik az informális gazdaság felméréseivel tündökölnek), még akkor is, ha az egyre pontosabb mérésnek is lehetnek nem kívánt negatív mellékhatásai (vö. Bourdieu nyomán a számítás és számontartás közötti egyensúly [Bourdieu] eltolódását az utóbbi rovására).

Márpedig három – egymást nem kizáró elmélet is azt sejteti, hogy a háztartásban folyó láthatatlan munkának mindig is fontos szerepe volt az emberiség fennmaradásában, s a jövőben a súlya inkább nőni, mint csökkenni fog.⁵

államosított, piacosított, elidegenedett női ünnepek közül a legszemélyesebbet, az Anyák Napját preferálom (futott még a Nemzetközi Nőnap).

⁴ Mérési szempontból ez azt jelenti, hogy nem követem a posztmodern rosszkedv és elbizonytalanodás mérési feladói megoldásait, továbbá azt, hogy tudomáspolitikai tekintetben hiszek a tudás közjószág voltában: Le a fizetős hozzáférési rendszerével! Éljen a Wikipédia!, az állami tudásmonopólium korlátozásának szükségességében, illetve az ezotéria káros voltában.

⁵ A következő gondolatmenet egy korábbi (Sík 1999) munkámon alapul.

Az **első** megközelítés szerint (amiben a háztartás mint a társadalom Achilles-sarka szerepel⁶) felhasználódó otthoni munka kiesése a társadalom szétesését idézheti elő (Boulding 1972/1989). Boulding megfogalmazása szerint:

...a háztartások az embertermelés legfőbb szereplői. Az ember az egyetlen termék, amelyet többnyire képzetlen munkacsoport hoznak létre. E tevékenység nélkül a társadalom ismét csak nagyon hamar darabjaira esne szét. Még azt az erős kijelentést is megkockáztathatjuk, hogy a háztartás funkcionálásában bekövetkező zavar jelenti az emberi faj legnagyobb problémáját...” (...)

Izgalmas kérdés: vajon az emberi faj túl tudja-e azt élni, hogy racionálissá válik. Lehetséges, hogy az emberi faj túlélése mindmáig egyrészt a nők kizsákmányolásától függött – e nélkül az emberi faj lehet, hogy régen eltűnt volna; másrészt attól a képességtől, hogy az emberiség vissza tudta szorítani az élvezetek iránti vágyát. Most, mint látjuk, egy hedonista és szabadságelvű társadalomban élünk, amely eltűnhet egy-két évszázad alatt. Ki lesz arra hajlandó, hogy végigszenvedje a gyermekszülés és nevelés időszakát, ha valóban kiszámolja ennek költségeit? Mint egy fiatal barátom mondta nekem: »Nem akarunk gyermeket, mert nem akarjuk, hogy úgy bánjon velünk, ahogy mi bántunk veletek.« Ezt a fajta tudatállapotot úgy lehet felfogni, mint egy alapvetően hedonisztikus és csak a mának élő társadalom következményét (...). A kapcsolatok szerződésekké való felváltása könnyen elpusztíthatja azokat a gazdasági elemeket, amelyek reciprocitáson alapulnak, és különösen, amit úgy hívnak, hogy az egymásba fonódó reciprocitások láncolata. Általánosságban fogalmazva ez azt jelenti, hogy azért támogatjuk gyermekeinket, mert szüleink támogattak minket. Az egyetlen mód, különösen a modern világban, hogy visszafizesd szüleidnek azt, amivel tartozol nekik, az

⁶ A háztartásban felhasználódó láthatatlan munka láthatóvá tétele éppen azért lehet veszélyes, mert a redistribúció és/vagy a piac elvének behatolását segíti elő a háztartáson belüli folyamatokba.

hogy támogatod gyermekeidet. E nélkül a reciprocitásláncolat nélkül, ami tehát azt jelenti, hogy jót teszek valakinek, mert nekem is jót tett valaki, a társadalom darabjaira esik szét...” (Boulding 1972: 111, 119 / Sík 2012: 30–31)

A **második** gondolatmenet értelmében még a legsikeresebben modernizálódó, urbanizálódó gazdaságokban is előállnak olyan helyzetek, illetőleg léteznek olyan társadalmi csoportok és gazdasági szegmensek, amelyekben védekező vagy kikényszerített reakcióként a háztartás intézményében zajló munkatevékenységeknek „örökké” fenn kell maradniuk. Ezen megközelítésen belül sokféle elméleti alapon álló érveléssel találkozunk ismét. Az első típusba sorolható a tranzakciós költségek közgazdasági iskolájához tartozóknak az az érvelése, amelyik szerint a háztartások mint különleges tulajdonságokkal jellemezhető miniüzemek sokféle helyzetben versenyképesek a piaci termelőkkel. A tranzakciós költségek elmélete – amely eredetileg a vállalati magatartás neoklasszikus elméletének alternatívájaként jelentkezett – abból indult ki, hogy a különböző szervezeti struktúrák működtetésének költségei eltérőek, s ennek döntő hatása van arra, hogy a vállalat hogyan alakítja szervezetét. Később az irányzat képviselői már különféle intézmények tranzakciós költségeinek összehasonlító elemzésével próbálták a gazdaság szereplőinek magatartását vizsgálni, kiterjesztve ezzel a közgazdaság hagyományos érvényességi területét olyan problémakörökre, amelyek vizsgálhatatlanok voltak a neoklasszikus közgazdaságtan axiómarendszerének korlátai között. Így például összehasonlították a rövid és hosszú lejáratú szerződés költségstruktúráját, a különféle tulajdontípusok eltérő költségérzékenységét, a munkaszervező típusok különbözőségét az irányítás, az ellenőrzés, az ösztönzés költségei szempontjából,

a monopóliumok és az oligopóliumok piaci jelenlétét működési költségeik alapján, a technológia, a biztosítás hatásainak sokféleségét stb.

A háztartás mint termelőtevékenységet folytató „miniüzem” fennmaradását a piac és az állam látszólag mindenható uralma ellenére a tranzakciós költségek elmélete azzal magyarázza, hogy a háztartások olyan különleges tulajdonságokkal jellemezhetők, amelyek sokféle helyzetben versenyképessé teszik őket a piaci és redistributív termelőkkel. Pollack (1985 / Sík 1989) szerint a háztartásoknak a piaci szervezethez képest három előnyös szervezeti sajátosságuk van:

- olcsó és hatékony eszközökkel rendelkeznek tagjaik ösztönzésére (hozomány és örökség reménye, hosszú távú viszonzás feltételezése);
- alacsony költségű ellenőrzési eszközökkel, hatékonyan képesek tagjaik tevékenységét ellenőrizni (hiszen ismerik egymást, együtt élnek);
- mozgósítani képesek két olyan emberi érzelmet, amelyet a piaci termelőszervezetekben nem, vagy csak nagy költségekkel lehet felébreszteni és kiaknázni: az odaadást (önzetlenséget) és a lojalitást.

A piaci szervezethez képest ugyanakkor a háztartásnak hátrányai is vannak:

- a családi élet konfliktusai akadályozhatják a háztartás munkatevékenységeit (férj és feleség magánháborúja a háztartás széteséséhez vezethet);
- a fegyelmezés eszközei korlátozottak (pl. nem nagyon lehet valakit a háztartásból elbocsátani);

- a háztartás nem válogathatja meg „alkalmazottait”, nem illesztheti munkaerejét a változó feladatokhoz, és szakmai követelményeket sem igen támaszthat, ami korlátozza termelésének hatékonyságát;
- kis méretei miatt a háztartás a gazdasági tevékenység sok fajtájára alkalmatlan.

Mindezeket az előnyöket és hátrányokat figyelembe véve a háztartások a nem hatékonyságigényes, a töredék munkaidőben végezhető, az előmunka-igényes, a ritkán, illetőleg váratlanul előforduló, a magánszférával összekapcsolódó, az otthoni élettel és infrastruktúrával összeegyeztethető munkatevékenységek esetében versenyképesek a vállalatokkal.

A barter és a munkacsere mint a háztartás önellátó tevékenységének kiterjesztése jól illeszkedik ebbe a tranzakcionista megközelítésbe, hiszen ezek segítségével a háztartás a piaci szereplőkkel szembeni hátrányait csökkenteni képes (a konfliktusok jobban kezelhetők a szűk családnál kevésbé szoros hálózatban, nagyobb a fegyelmezés és a válogatás lehetősége, nő a munkavégző csoport mérete), persze azon az áron, hogy azokkal szembeni előnyei is csökkennek (mivel nem működik az összetartozáson és a majdani örökségen alapuló ösztönzés és az olcsó ellenőrzés lehetősége, ezért nő a csoport működésének költsége).

A háztartás védő-túlélő működési módját a radikális marxista és a feminista kizsákmányoláselméletek gondolatmenetén keresztül is meg lehet jeleníteni. E szerint a háztartás lényegében azért maradt fenn, mert ez a szervezeti forma a legalkalmasabb arra, hogy a férfiak kizsákmányolják a nőket, illetve hogy a piaci és állami hatalmak a munkaerőt ingyen elszívják annak tulajdonosától: a

munkásságtól (Galbraith 1973/1989, Pahl 1984/1989). Ennek a magyarázat típusnak egy szelidebb változata a háztartások védekezőképességével érvel, rámutatva, hogy a társadalom egyes csoportjai számára bizonyos gazdasági folyamatok, illetőleg meghatározott történelmi helyzetek közepette a háztartás hol egyedüli, hol – jobb híján – átmenetileg felértékelődő megélhetési forrás. A szegények esetében például a háztartás és a köré szövődő primer, háztartásközi kapcsolatok a megélhetés kiemelkedően fontos elemei, a védekezés, a túlélés alapjai lehetnek. Egy másik ilyen csoport a paraszti és félparaszti (utóparaszti) kisártermelő rétegek, amelyek esetében a háztartás egyszerre a megélhetés alanya, s ugyanakkor a termelés egysége. Egy harmadik ilyen társadalmi csoportként a mobil személyek és családok említhetők, akiknek a számára a háztartás mint biztonságadó intézmény értékelődik fel. Így van ez a migránsoknál, a frontier telepeseknél, az ingázók esetében, tehát amikor a területi mozgással járó többlet-erőfeszítések vagy többletbizonytalanságok folytán válik a háztartás a megélhetés szempontjából különösen fontossá.

Lehet továbbá úgy is érvelni, hogy a gazdasági folyamatok között mindig vannak olyanok, amelyekben nincs szükség speciális szaktudásra, s amelyek ugyanakkor előre nem láthatóak, rövid ideig tartanak, de akkor sürgősek és élőmunka-igényesek. Ilyen a szociális ellátás és a szolgáltatások, de az önellátó termelésnek is több fázisa (betakarítás, szüretelés, javítás-szerelés stb.). Ezen az érvrendszeren belül értelmezhető az a megközelítés is, amely szerint a háztartás szerepének átmeneti fokozódásával járnak a társadalmi krízishelyzetek is. Így például természeti katasztrófák idején vagy háborúk alatt és után – az anonim segítségnyújtás *ad hoc* aktusait leszámítva – a háztartás jelenti az egyén túlélésének

legfőbb, ha nem egyedüli támaszát. Aki egymaga marad, annak sokkal kisebb a túlélési esélye. Ilyen helyzetekben a háztartások bezáródnak, mintegy sündisznóként összegömbölyödve próbálják jobb időre várva átmenteni magukat (Sorokin 1943).

A **harmadik** elmélet szerint (Gershuny 1983) az önszolgáltató és/vagy információalapú tudástársadalom terjedésével felértékelődik a háztartásnak mint termelőüzemnek a szerepe.⁷

Gershuny a modelljében tagadja, hogy a gazdasági fejlődés egyirányú folyamatként lehetne bemutatni. Felfogása szerint hamis az a felfogás, amely részben úgy írja le a gazdasági fejlődést, mintha megadott ösvényeken menetelnénk végig; az elsődleges termeléstől (mezőgazdaság) az ipari termelésen át a szolgáltatások társadalmá felé, illetve a tradicionális társadalomból, ahol a gazdasági viszonyok a szokásra alapozódnak, egy olyan modern társadalom felé, ahol a társadalmi viszonyok egyre növekvő hányada a piacon összemérődő ügyletek pénzben mért eredményei által itéltetik meg. Állítja, hogy

.....a technikai innováció, a tökeellátottság változásai, a jogrendszer és a társadalomszervezet módosulásai együttesen egy kevésbé »tisztá« fejlődési sémát hoznak létre. A gazdasági tevékenység tartós egyirányú áramlása a háztartási vagy a közösségi termelés felől az ipari termelésrendszer felé (lásd Polányi »Nagy Átalakulás«) helyett a termelés kisebb átalakulásainak egy egész sorozatára az ún. a »társadalmi innovációra« kell figyelniünk. Ezek a végső szolgáltatási funkciók [Gershunynál e funkciók az alapvető emberi szükségleteket fejezik ki, pl. élelem, lakás, közlekedés, védelem stb. (S. E.)] ellátási

⁷ Mint ahogy a háztartás a nemzeti vagyon tetemes részét kitevő háztartási eszközök birtokosa (Bródy 1983) és lakástulajdonosként a gazdaság építőiparának legjelentősebb keresleti tényezője.

módjainak olyan átalakulásai, amelyek egyidejűleg játszódnak le a formális gazdaság, a háztartás és a kommunális szektor, illetve a földalatti szektor között, és amelyeknek irányát az adott szituáció sajátos társadalmi és technikai feltételei szabják meg. (...)

A háztartási termelésből a formális gazdaságba az a hagyományos fejlődési folyamat, amely az Adam Smith nevével fémjelvezhető gazdasági elvekre, tehát a tömegtermelésre, a munkamegosztásra, a specializálódás előnyére, a termelési tényezők hatékony felhasználására épül. Az Adam Smith által leírt folyamatok természetesen ma is megfigyelhetők (...) ám nem minden árunál. A társadalmi és technikai változások eredményeképpen gyakori, hogy az otthoni termelésre alkalmas tartós fogyasztási javak és a szolgáltatások árának relatív változása oda vezet, hogy bizonyos szolgáltatások előállítását a formális gazdaságból átkerül a háztartásba. Ez a folyamat a jövőben valószínűleg még más szolgáltatásokra is kiterjed. Nem tudjuk pontosan meghatározni azokat a feltételeket, amelyek mellett ez a transzformáció jön létre. Valószínű, hogy erre akkor kerül sor, ha egy bizonyos áru előállításához szükséges termelési tényezők olyan olcsóvá válnak, hogy nem kell intenzíven kihasználni őket, és ahol a szükséges szakértelem a háztartáson belül is megtalálható. (...)

Állítom tehát, hogy egy adott pillanatban a technológia, a munkaerő-kínálat, továbbá az állami szabályozás és annak szervezett formái együttesen a végső szolgáltatási funkciók ellátásának egy sor különböző átalakulási módjához vezethetnek. Természetesen a »Nemzetek gazdasága« kiadása óta eltelt két évszázadban ezeknek a »kis átalakulásoknak« az összesített hatása valóban a háztartási/civil termeléstől a formális ipari termelés felé vezető »Nagy Átalakulás« volt. Az utóbbi néhány évtizedben azonban a termelés néhány szektorában nagy jelentőségűvé vált a formális gazdaságtól a háztartás irányában történő átalakulás. Megeshet, hogy a jövőben ezek a transzformációk összességükben felülmúlják az 1. transzformáció súlyát.” (Gershuny 1983: 38–53 / 1989: 70–73.)

Összefoglalóan, Polányit követve, a domináns integrációs sémák (redistribúció és piac) mellett (alatt?) mindig is megmaradtak a kiegészítő funkciót betöltő integrációs sémák (kölsönös segítség (reciprocitás), az önzetlen segítség (altruizmus) és az önellátás (oikosz), s ezek tárházának legfontosabbika a háztartás, amit azért kell övni a meggyengüléstől, mert azokat a tevékenységeket, amiket a háztartás ezen intézményekre alapozva nyújtani tud,⁸ sem a redistribúció, sem a piac nem képes hatékonyan előállítani.⁹

De azt is állíthatjuk, hogy a technológiai fejlődés, az infrastruktúra kiépülése és az értékrend átalakulása egy modern háztartási szektor fejlődését alapozza meg, amely a termelés és elosztás folyamataiban egyre sikeresebben tud az állammal és a piaccal szemben versenyezelni.¹⁰

Ha a fenti elméletek következtetései érvényesek, akkor nagyon fontos mérni, s méghozzá egyre jobban mérni a láthatatlan munka mennyiségét és értékét, hogy jobban megérthessük a

⁸ Különösen a háztartások közötti barter- és munkacsere-hálózatokat is figyelembe véve (Sík 2012). És fellelhető, hogy az önkéntes munka és finanszírozás sokféle formája felértékelődik, sőt a web 1.0 és 2.0 által meg támogatva egyre fontosabb lesz.

⁹ S a világrendszer-elmélethez híven ehhez hozzátehetjük, hogy mindig voltak és (egyre inkább?) lesznek a centrum országokban rétegek, helyzetek, régiók, ahol a háztartásnak, mint a túlélést biztosító puffernek, soha nem értékelődött le a szerepe, miközben a periféria országokban talán soha nem is vált kiegészítő integrációs sémává az önellátás, az altruizmus és a reciprocitás triumvirátusa, csak láthatatlanná tette ezeket a nemzetközi statisztika.

¹⁰ Lásd ugyanerről, de egyáltalán nem tárgyunktól függetlenül az informális gazdaság különféle szektoraiban végbemenő változásokkal kapcsolatos elemzéseket.